

na vztahy mezi muži a ženami (*Kterou bych rád*), vtip na účet obecných lidských nedostatků i aktuálních úkazů (*Každý chce být trochu živ; Móda*). S V. Filípem a F. Hajníšem vydával první český humoristický časopis *Paleček, přítel žertu a pravdy* (1841–45).

V próze navázal na podněty Tylovy vlastenecké a sentimentální povídky, osobitě se projevil jako autor humoresek, z nichž je nejznámější *Pan amanuensis na venku aneb Putování za novelou* (1842). Vyprávěč těchto „obrázků ze života“, absolvovaný právník Antonín Prášil, je přijat za amanuense (advokátního úředníka) s podmínkou, že se představí jako novelista. Vydá se na venkov, aby získal látku pro zamýšlené dílo. Rozmanité lidské charaktery pozná již cestou v dostavníku, projde různými prostředími, pro nařčení z krádeže je vyšetřován nadutým správcem, kterého předtím, neznaje jej, nepozdravil (úsluvi „nepozdravil u vrbiček“ pochází z této scény), náhodou dopomůže příteli k získání dědictví, náhoda mu také umožní stát se amanuensem, aniž napsal novelu. Povídka je psána v podobě tzv. cestovní novely; řada náhod, na nichž závisí volné navlékání scén, konstrukce děje i vstup postav do něho, odpovídá zvyklostem žánru. Tato forma a motiv „putování za novelou“ umožňují také humorně obracet naruby povídkářské zvyklosti a porovnávat je s životní skutečností. Bystře odpozorované postavy a výjevy maloměstského a studentského světa, vkusné karikování místních mocipánů, nadutců, mohovitých hlupáků, povrchních paniček a slečinek, střídání humorných poloh se sentimentálními, slovní vtip a hra s významy slov charakterizují i další Rubešovy humoresky.

Karel Sabina

/ 1813 - 1877 /

Kritický vykladač předbřeznového individualistického romantismu a díla Máchova. V době revoluce radikálně demokratický politik a publicista; propagátor utopického socialismu. Jeden z prvních tvůrců českého sociálního románu a operní libretista.

K romantické osobnosti K. Sabiny neodlučitelně patří prvky záhadnosti, věci neznámé a nejistitelné. Nebudeme nikdy přesně znát celé jeho dílo pro množství šifer a pseudonymů, pro anonymitu a různé mystifikace, v nichž si jako každý romantik liboval a k nimž byl také nucen okolnostmi. Současníci měli podezření, že autorem Sabinovy povídky *Hrobník* je Mácha, dnes se ozývá (velmi chabě opřené) podezření opačné, že některé posmrtně vydané práce Máchovy jsou dílem Sabinovým. Motiv záhady prochází také celým jeho životem. Narodil se v Praze 29. 12. 1813 jako

nemanželské dítě. Sabina později tvrdil, že jeho otcem byl polský šlechtic. Vyrstl ve velmi stísněných poměrech u zedníka a domovníka J. Soviny, ve studiích dospěl až na práva, nedokončil je, krátce ho živilo zaměstnání vychovatele, později spisovatelství a redaktorství. Publikoval v pražských českých a německých časopisech beletrii a kritiky, přispíval také do listů lipských a vídeňských; do pražského časopisu Ost und West (Východ a Západ), který se obracel k německým čtenářům s informacemi o kultuře slovanských národů v Rakousku, psal úvahy o české literatuře. Koncem 30. let nedlouho působil jako žurnalista ve Vídni, snad tam byl i policejně vyšetřován pro své články, také leckteré jeho příspěvky do pražských časopisů vyvolaly svým obsahem zásah cenzury a zájem policie. Patřil k politicky radikální mladé inteligenci, byl členem tajného spolku Repeal, od prvních dnů revoluce r. 1848 působil jako přední mluvčí radikálně demokratické politiky, redigoval *Pražské noviny* a *Včelu*, v r. 1849 *Noviny Lupy slovanské*. Pro účast na přípravě povstání byl v květnu 1849 zatčen a souzen. Původní trest smrti mu byl změněn na 18 let žaláře, r. 1857 byl amnestován. Když se uvolnily politické poměry, publikoval opět v mnoha časopisech a novinách, hodně spolupracoval se vznikajícím dělnickým tiskem a hnutím, sám redigoval *Slovana* (1871–72), za přechodné krize Prozatímního divadla v r. 1866 byl dramaturgem činohry, jako oblíbený a obratný řečník přednášel v Umělecké besedě, v dělnických a řemeslnických spolcích v Praze i na venkově a na táborových shromážděních. V r. 1870 otiskl vídeňský list Vaterland dopis z Prahy, který nepřímou označil Sabinu za udavače, Sabina časopis žaloval a při vyhrál, ale r. 1872 byl na důvěrné schůzce (za přítomnosti mladočeských politiků J. Kučery, J. Grégra, spisovatelů J. Nerudy, V. Hála, J. Baráka aj.) z udavačství usvědčen a přinucen opustit Čechy. Když se obsah jednání pronesl na veřejnost, Sabina se vrátil a hájil brožurou *Obrana proti lhářům a utrhačům*. Dnes je dokázáno, že Sabinovo udavačství bylo mnohem rozsáhlejší, než se předpokládalo: s krycím jménem Roman byl již od r. 1859 policejním konfidentem, podával podrobné a pro policii cenné zprávy o smýšlení inteligence, o jejím spojení do zahraničí, o tajných politických poradách atd. Snad jsou i přitom pravdivé starší dohady, že Sabina nesděloval policii nejzávažnější věci, o nichž věděl, např. z dělnického hnutí a z jednání v redakci Národních listů. Poslední léta žil ve velké bídě, publikoval německy, měnil pseudonymy. Zemřel v Praze 9. 11. 1877, podle úmrtního zápisu „vysílením“.

Sabina se významně zapsal do dějin politického myšlení u nás jako utopický socialista s rozhledem po soudobých sociálních teoriích a se schopností dialektického posuzování společenských jevů; své názory o proletariátu jakožto základu národní společnosti a o roli osvěty pro uskutečňování sociálních reforem vyložil ve spisu *Duchovný komunismus* (1861). Jeho literárněkritická tvorba, v níž spočívá jeho nejvlastnější přínos české literatuře, je pak s prospěchem poznamenána jeho političností. Profil Sabiny

kritika utvářelo dále jeho postavení mezi českou a německou kulturou, jeho dobrá orientace v tom, co se právě děje v evropských literaturách, a zvláště jeho kritický cit pro nové umělecké tendence, které mají šanci se prosadit, poněvadž odpovídají společenským potřebám. Ve své první česky psané kritice z r. 1835 byl prvním u nás, kdo přesně charakterizoval dobovou podmíněnost romantické poezie a kdo uvedl její citovost a subjektivnost do souvislosti s novověkým procesem radikálních zvrátů v ideologické sféře. Jako kritický mluvčí romantické literatury interpretoval především tvorbu její krajně individualistické větve, vysvětloval povahu a společenskou funkci tzv. „geniálního“ básníka. Tento tvůrce se rozchází s uměleckými a životními konvencemi svého okolí, necítí se vázán jeho momentálními potřebami ani daným politickým stavem společnosti; tato „vytrženost“, na kterou doplácí i svým vnitřním nesouladem, „rozervanectvím“, umožňuje mu být nekompromisní v kladení ideálních požadavků, poetickým obrazem předjímat budoucí skutečnosti, a tak i ukazovat možnosti společenského pokroku a rozvoje lidského ducha. Sabina tímto výkladem postihl jak objektivní historickou motivaci romantického individualismu v absolutistickém předběrném Rakousku, tak i progresivní význam „geniálního“ básníka.

Takovýmto básníkem byl i Mácha a Sabina dovedl pochopit a zevrubně vyložit podstatu a přínos jeho umění. Dokazoval, že Máchova poezie nejen nestojí v protikladu ke společenským potřebám české literatury, ale že dokonce nově naplňuje její obrozené poslání i svou odvahou přiznat si skutečnost, jaká je, i silou své obraznosti, schopné vyjádřit její protiklady. V *Úvodu povahopisném* (1845), psaném pro zamýšlené vydání Máchova díla, podal Sabina svou celkovou koncepci osobnosti Máchovy a jako jeho přítel mohl svůj výklad opřít o jedinečné záznamy Máchových výroků, názorů, o údaje o jeho citovém životě i pracovní metodě. Ani při polemic-kém charakteru svých výkladů Máchy a romantismu nebyl Sabina jednostranný, oceňoval i tvorbu zcela jinak orientovanou (např. Tylovu); zastával totiž názor, že se literární vývoj nutně uskutečňuje souběžným působením různých uměleckých metod a přístupů, jak to odpovídá různosti a mnohosti společenských funkcí literatury. Jeho dialektické myšlení mu tak umožnilo pochopit to, s čím se velmi těžko vyrovnávala česká kritika i literární praxe po celou druhou polovinu 19. století.

Sabinu uvítali rádi mezi sebou mladí májovci. V prvním ročníku Máje otiskl *Upomínku na K. H. Máchu* (1858) a v Nerudově časopisu *Obrazy života* se vehementně angažoval svými *Literárními obrazy* (1859) v polemice se zkostnatělými názory J. Malého. V této stati také rozvinul obecné úvahy o vztahu mezi literaturou a společností a formuloval pojetí „reformující mocnosti a úlohy“ kritiky. Tato úloha spočívá podle něho jak v destrukci – kritika pomáhá rozkládat systémy, které dosud trvají, i když se fakticky vyžily –, tak v konstruktivním působení, když se kritika stává prostředníkem „mezi všeobecnou vůlí a mezi skutky jednotlivců“. Májov-

cům byl Sabina sympatický nejen pro svůj vztah k Máchovi a revoluční činnost, ale i svým literárním programem z let revoluce. Tehdy v stati *Demokratická literatura* (č. 1848) shrnul své názory o sepětí literatury s radikální politikou, které je ziskem, nikoli ztrátou pro literaturu, a o nutnosti odstranit protiklad mezi literaturou „par excellence“ a „literaturou pro lid“; demokratičnost literatury nespočívá jen v jejím určení lidu, ale především v jejím zaměření, odpovídajícím stanovisku lidových vrstev a jejich potřebám; demokratická literatura je pak i literaturou demokratičující. Svým politickým a historicky určeným přístupem k literárním úkazům byl Sabina jako málokdo z jeho okolí disponován pro úkoly literárněhistorické. Napsal také řadu portrétů z dějin novočeské literatury a teoreticky uvažoval o metodách literárního dějepisu. Jeho *Dějepis literatury československé* (1860–1866), velkolepý v záměru i koncepci a příliš chvatný v provedení, zůstal nedokončen. Koncem života publikoval Sabina německy dějiny českého dramatu a divadla do počátku 19. století; G. Fučíková je r. 1940 vydala pod názvem *Počátky českého divadla* (s významnou studií J. Fučíka O Sabinově zradě).

Již r. 1841, kdy teprve začínala česká povídka ze současnosti, upozorňoval Sabina na román jakožto žánr odpovídající modernímu světu. K problematice románu se často vyjadřoval, např. statí v Lumíru 1858 *Slovo o románu vůbec a o českém zvláště*; vyzdvihoval sociálně poznávací funkci románu, jeho schopnost odpovídat na „životní otázky“ a nutnost, aby se „zakládal na pravdě života“. Ve svém beletristickém díle se od konce 50. let intenzivně zaměřil na románovou tvorbu. Román *Na poušti* (1863) je pojmenován podle místa, kde se scházejí členové tajného spolku, navazujícího na ideály svobodných zednářů. Působení spolku velmi volně prochází široce založeným obrazem veřejných a kulturních poměrů předbřeznových, mezi románovými postavami jsou řemeslníci, úředníci, šlechtici, studenti, herci, divadelní tanečnice, jsou tam – často senzační – výjevy z venkova, měšťanské domácnosti, salónu, krčmy, blázince, ulice, novinové redakce, jsou citovány dopisy, deníkové záznamy a hodně místa zabírají úvahy a diskuse postav. Románovou technikou, kterou mladoněmecká kritika nazývala metodou „vedle sebe“, nepodařilo se Sabinovi vytvořit dílo nějak epicky soustředěné, tvarovým výsledkem je tříšt často nenávazných dějů, postav, scén a rozhovorů. I tato tříšt je však dílo cenné a zajímavé – jednak jako dokument o ideovém kvasu před revolucí, jednak jako velký umělecký záměr, pokus o sociální román s objemným společenským záběrem a bohatým myšlenkovým fondem. Obdobně lze charakterizovat i jiné romány Sabinovy, *Blouznění* (1857), *Jen tři léta!* (1860), *Morana čili Svět a jeho nicoty* (1874), *Předbřeznoví revoluční bouřliváci v Rakousku* (německy, 1879).

Nehledíme-li na Sabinovy práce ryze rutinní a psané jen pro výdělek, můžeme také ve většině jeho ostatního, velmi rozsáhlého beletristického díla oceňovat více podnětnost, novost a umělecký důvtip záměru než sám

výsledek. To se vztahuje na jeho poezii (*Básně*, 1841), která chtěla vyjádřit i elegii marné touhy po ideálu, i citové zanícení pro čin a aktivitu, na jeho bizarní romantické povídky se zajímavými reflexemi o umění a společenských poměrech (*Povídky, pověsti, obrazy a novely*, 1845), na jeho tři historické povídky v *Obrazech ze 14. a 15. věku* (1844) s netradičním pojetím Žižky a krále Václava IV. a s pokusem podat v historickém rouše obraz lidské špíny duševní, morální a charakterové, i na jeho prózu *Vesničané* (1847), která chtěla vesnickou povídku pojmout nikoli jako idylu nebo zpodobení vzorových charakterů, nýbrž jako obraz porušených vztahů a deformované morálky. Několik Sabinových děl však přece různým způsobem prokázalo uměleckou životnost. Povídku romantických paradoxů *Hrobník* (1837) s postavou tajemného muže, který si zvolil povolání hrobníka pro zamýšlenou pomstu na hraběti Věnceslavovi, jenž mu odepřel ruku své dcery a později svedl ženu, řadil ještě Hálek mezi nejlepší díla české novelistiky. Z mnoha Sabinových her se dlouho na jevišti udržela vtipná konverzační veselohra ze studentského prostředí *Inzerát* (1866), úspěšný byl Sabina jako operní libretista Smetanův (*Bramboři v Čechách*, 1866; *Prodaná nevěsta*, 1866), Blodkův (*V studni*, 1867) a Bendlův (*Starý ženich*, 1883). Sabinovy časopisecké memoárové stati o česko-německé kulturní Praze z první půle 19. století a o jejich originálních i záhadných osobnostech znovu zaujaly čtenáře, když poprvé vyšly knižně r. 1937 s názvem *Vzpomínky*.

Za nejzdařilejší Sabinovu prózu jsou všeobecně uznávány *Oživené hroby* (1870), „obrázky“ z olomoucké věznice v 50. letech. Do jedné cely se dostanou tři Italové, Maďar a Čech, vesměs revolucionáři odsouzení k těžkým trestům, a vídeňský chemik dr. Schauberk, který si odpývá krátký trest za výroky pronesené v opilství. Povídka nemá jednotící děj, její epický tvar je dán prolínáním a vzájemným doplňováním tří odlišných rovin. Jednou je reálné zpodobení denního chodu vězeňského života, postav vězňů, vychytralého profousa, omezeného velitele pevnosti. Druhou rovinu tvoří vyprávění vězňů, čtení dopisů a zápisků – všechno to jsou romantické příběhy o spiknutích, zradě, pomstě, odvaze. Třetí rovina je spjata s postavou požívačného dr. Schauberka, zdánlivě zaujatého jen omezenými praktickými zájmy, ve skutečnosti bystře uvažujícího a vzdělaného cynického komentátora. Jeho úvahy o politice, vztahu mocných a ovládaných, o smyslu a konečném efektu všech revolucí, o české národní povaze apod. tvoří v knize nesouvislé pásmo satirických glos a jejich smysl není omezen jen dobovými aktualitami, jimiž jsou vyprovokovány.

Literárněvědné a kulturně historické prozkoumání Sabinovy tvorby je dosud nedostatečné. Předpokládáme pouze, že jednou potvrdí odhad Arbesův, že Sabina „i s nesmazatelným Kainovým znaméním na čele zasloužil se o národ nepoměrně více nežli sto jiných velebených diletantičků“.